

فصل‌نامه جندی‌شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز

سال دوم، شماره ۸، زمستان ۱۳۹۵

تأثیر باورها و آموزه‌های شیعی بر تزئینات سکه‌های دوره صفوی

فرزاد فیضی^۱ (نویسنده مسئول)

کریم حاجی‌زاده^۲

سعید ستارنژاد^۳

تاریخ دریافت: ۹۶/۷/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۶/۸/۱۹

چکیده:

سکه و سکه‌شناسی یکی از مقوله‌های مهم در مطالعه بُعد اعتقادی و فرهنگی مردم است. علائم و نشانه‌های روی سکه‌ها نشان می‌دهد که بخش مهمی از نقوش و کتیبه‌ها متأثر از مذهب و اعتقادات مردم است. رسمیت مذهب تشیع در دوره صفوی و تأثیرات عمیق این مذهب در باورها و اعتقادات ایرانیان، موجب شد تا اشعار، ادعیه، و نقوش نمادین در وصف ائمه بر روی مسکوکات منعکس گردد و ارادت ایرانیان را نسبت به ائمه نشان دهد. هدف از این مقاله بررسی تأثیر ایدئولوژی مذهبی بر مسکوکات صفوی از لحاظ محتوای نقوش و کتیبه سکه‌ها و همچنین بررسی میزان تأثیرگذاری محتوا و مضمون کتیبه‌های سکه‌ها در رسمیت شناختن مذهب تشیع توسط قشر متوسط جامعه است.

روش تحقیق در این نوشتار به صورت توصیفی-تحلیلی با رویکرد نظری تاریخ فرهنگی از طریق گردآوری اطلاعات در کتابخانه است. این مقاله با مطالعه و بررسی سکه‌های صفویه سعی دارد به سوالات زیر پاسخ دهد: ۱. ایدئولوژی مذهبی شیعه چه تأثیری بر تزئینات سکه‌ها گذاشته است؟ ۲. کتیبه‌ها و علائم سکه‌ها علاوه بر اینکه نشان‌دهنده ارادت شاهان نسبت به ائمه هستند، در چه زمینه‌های فکری دیگر طراحی شده‌اند؟ مطالعه و بررسی نقوش و کتیبه‌ها نشان‌دهنده تبلیغ ایدئولوژی شاهان صفوی برای مشروعیت حکومت شیعی و اداره جامعه صفوی است که ریشه در اعتقادات و باورهای شیعی دارد.

واژگان کلیدی: سکه، عصر صفویه، ایدئولوژی مذهبی، تشیع.

۱. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی Farzadfezyi50@yahoo.com

۲. استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی k_hajizadeh@uma.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی saeidsattarnejad@yahoo.com

۱- مقدمه:

صفویان دودمانی ایرانی و شیعه بودند که در سال‌های ۱۱۳۵-۹۰۷ هجری قمری (۱۷۲۲-۱۵۰۱ میلادی) بر ایران فرمانروایی کردند. بنیانگذار دودمان پادشاهی صفوی، شاه اسماعیل اول بود که در سال ۹۰۷ ه.ق در تبریز تاجگذاری کرد و آخرین پادشاه صفوی، شاه سلطان حسین که در سال ۱۱۳۵ ه.ق از افغان‌ها شکست خورد. حکومت صفوی اولین حکومت ملی در ایران بعد از اسلام و جریانی مذهبی مبتنی بر تعالیم شیعه بود.^۱

دورهٔ صفویه در تاریخ ایران عصر شکوفایی اعتقادات شیعی است. فلسفه و تفکر شیعی در هنر این دوره نمود خاصی دارد و آثار مهمی از دورهٔ صفوی با ایدئولوژی مذهبی برجای گذارده است. با رسمیت یافتن سلسلهٔ شیعی صفوی در ایران، هنرمندان، مضامین شیعی را بیش از پیش دستمایهٔ کار خود قرار داده و از خط و خوشنویسی و ایدئولوژی مذهبی شیعی در هنرهای کاربردی به عنوان یک عنصر تزئینی و ابزاری برای تبلیغ و تقویت ارزش‌های تشیع استفاده کردند. هنر در دورهٔ صفوی به دلیل وجود دو ویژگی شاخص مذهب تشیع و هویت ملی که برخاسته از ایدئولوژی و تفکرات بزرگان حکومت بود به ابزاری برای بیان و پیام‌رسانی تبدیل شده و در خدمت دین قرار گرفته بود. رشته‌های مختلف هنر در این دوره با تفکرات شیعی پیوند می‌خورند و زبان نمادین، بیان اندیشه‌های این مذهب می‌شوند. اساساً هنرهای دینی در یک چیز مشترکند و آن جنبهٔ سمبولیک آن‌هاست.^۲

صفویان با ادعای سیادت پیوند خود را با آل علی اعلام نمودند و با ادعای باییت و نمایندگی امام غایب (ع)، مشروعیت سیاسی به خود بخشیدند و بدین ترتیب تا حدودی اقتدار سیاسی خود را محرز کردند و همچنین تا حدودی اقتدار سیاسی خود را با باورهای دیرین شیعی که امامت علوی از نسل فاطمه است عجین ساختند تا در رویارویی با دشمنان ایران زمین، یعنی عثمانی‌ها در مغرب و ازبک‌ها در مشرق که سنی مذهب بودند، بتوانند دولتی متمرکز و قوی در کشور ایجاد کنند و ایران را از پراکندگی و هرج و مرج رهایی دهند.^۳

شاه اسماعیل صفوی پس از به قدرت رسیدن برای ایجاد وحدت بین ایرانیان و جداسازی آنان از همسایگان، که سنی مذهب بودند مذهب تشیع را به عنوان مذهب رسمی انتخاب کرد و با اتخاذ روش‌های مختلف به تبلیغ و قبولاندن مذهب تشیع به سایر اقشار مردم پرداخت. در دوران حکومت

۱. تاج بخش، تاریخ صفویه، صص ۵۷-۷۰.

۲. احمدی ملکی، «مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده»، ص ۳۰.

۳. ترابی طباطبائی، سکه‌های اسلامی دوره‌ی ایلخانی و گورکان، ص ۱۸۶.

صفویه، علاوه بر اینکه وحدت سیاسی به وجود آمد، وحدت مذهبی نیز حاصل شد و شیعه مذهب رسمی ایران گردید و در نتیجه، سلاطین صفویه، دولت اسلامی ایران را از تحت نظر سلاطین عثمانی، که خود را خلیفه مسلمین جهان می‌دانستند، خارج نمودند.^۱ این سلسله با رسمی کردن مذهب شیعه در سراسر ایران، به ملت و کشور ایران هویت شیعی بخشید.^۲ شناسایی تشیع اثنی‌عشری از سوی صفویان، به‌عنوان دین رسمی دولت صفوی، باعث تقویت حکومت مرکزی و خلق آگاهی بیشتری از هویت ملی شد.^۳ برخلاف انحطاط فرهنگی عصر صفوی، مذهب شیعه که به‌صورت مذهب ملی درآمده بود، عامل اصلی وحدت ملی ایران جدید شد.^۴ رونق تجارت داخلی و خارجی در این دوره باعث شد تا ضرباخانه‌های مختلفی در اکثر شهرهای ایران اقدام به ضرب سکه کنند و بازار پولی گسترده‌ای شکل گیرد و در اختیار تمام اقشار قرار گیرد که همین عامل مهمی بود تا همانند گذشته که پادشاهان نشان خانوادگی یا سلطنتی خود را بر روی سکه‌ها ضرب می‌کردند این بار حاکمان صفوی با هوشمندی به تبلیغ مذهب تازه شکل گرفته تشیع بپردازند. مطالعه نقوش و تزئینات سکه‌ها که ریشه در تفکرات قومی و مذهبی داشته‌اند، علاوه بر ارزش تاریخی، فرهنگی و هنری، از جنبه مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی تاریخی نیز حائز اهمیت می‌باشند. با توجه به اینکه می‌توان برخی از وجوه مردم‌شناختی گذشته را با مطالعه، تحلیل و بررسی نقوش و کتیبه‌های سکه‌ها کسب نمود، بنابراین مطالعه تزئینات و کتیبه‌های سکه‌های دوره صفویه با رویکرد تاریخ فرهنگی می‌تواند به تبیین موضوع و اهداف تحقیق کمک کند.

۲- پیشینه تحقیق:

سکه و سکه‌شناسی از موضوعات مهم در زمینه تاریخ، فرهنگ و اقتصاد است که همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. در رابطه با سکه‌های دوره صفوی تحقیقات بسیاری صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به کتاب‌های منتشر شده سکه‌های شاهان اسلامی ایران و سکه‌های ماشینی ایران و مقدمه‌ای بر سکه‌شناسی آقای ترابی طباطبایی، پژوهشی در سکه‌ها و مهرهای شاهان صفوی خانم اسماعیلی، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه آقایان سرفراز و آوزمانی، آلبوم سکه‌ها و نشان‌ها و

۱. تاج بخش، تاریخ صفویه، ص ۵۷.

۲. حافظ نیا، جغرافیای سیاسی ایران، ص ۲۳۱.

۳. سیوری، درباب صفویان، ص ۱۵۳.

۴. مجیر شیبانی، تشکیل شاهنشاهی صفوی (احیاء وحدت ملی)، ص ۲۴۸.

مهرهای پادشاهان ایران رابینو، سکه‌های دوره صفویه (سکه‌شناسی) قائینی، سکه‌های ایران زمین شریعت‌زاده، شناسایی و معرفی سکه‌های ضرب شده در اسفراین نیک گفتار و همچنین مقالات منتشر شده در مجلات علمی اشاره کرد. از آنجایی که پژوهش‌های صورت گرفته بر روی سکه‌های دورهٔ صفوی بیشتر توصیفی بوده و از پرداختن به محتوا و مضمون آن و همچنین مطالعهٔ آن در بافت مذهبی جامعه صفوی صرف نظر شده، نگارندگان را بر آن داشت تا از دیدگاه تاریخ فرهنگی به مطالعهٔ ایدئولوژی و تفکر حاکم بر تزئینات سکه‌های این دوره بپردازند.

۳- مذهب در دورهٔ صفویه:

اولین اقدام شاه اسماعیل برای تحکیم پایه‌های سلطنت خویش و برچیدن حکومت ملوک الطوائفی، ایجاد اتحاد ملی و مذهبی بود. برای این کار و برای اینکه ایران را از گزند عثمانیان در امان نگه دارد، مذهب شیعه را که به مدت ۵۰۰ سال بعد از حکومت آل بویه در خفا مانده بود رسمی اعلام کرد و خود به عنوان حامی و مروج مذهب اثنی عشری حکومت را در تبریز بر دست گرفت و سپس به تبلیغ و رواج آن در تمام ایران پرداخت.^۱ شاه اسماعیل برای جلوگیری از نفوذ سلطان سلیم پادشاه قدرتمند عثمانی که به بهانه‌ی ادعای خلافت اسلام در نظر داشت که از این طریق بر مسلمانان ایران نیز حکومت کند، از همان ابتدا مذهب شیعی را در مقابل مذهب تسنن در تمام ایران گسترش داد و احکام شیعی را اساس سیاست و دولت خود قرار داد.^۲

رکن مهم و بنیادی سیاست مذهبی شاهان صفوی ابراز علاقه عمیق به خاندان علی (ع) بود. شاهان صفوی عموماً نسبت به حضرت علی (ع) ارادت و علاقه زیادی ابراز می‌داشتند و از شدت ارادت به علی (ع) خود را «بنده شاه ولایت» و «کلب آستان علی» می‌نامیدند.^۳ در روند مطالعه فرهنگ و هنر دوره صفوی مذهب نقش تعیین کننده دارد. سیر رسمیت تشیع در ایران به تدریج و مرحله به مرحله و در حوزه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و ادبی اتفاق افتاد. ایجاد وحدت و یگانگی میان مردم، مشخص کردن ایران از دیگر کشورهای اسلامی و تامین استقلال کشور، از دلایل اصلی اتخاذ مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی کشور توسط صفویان بوده است. عناصر شیعی ناگهانی و بدون سلسله مراتب هنری بوجود نیامدند؛ بلکه به صورت تدریجی و آرام در جامعه رسوخ پیدا

۱. قدیانی، تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره صفویه، ص ۴۲.

۲. همان، ص ۱۶۵.

۳. پارسادوست، «شاه عباس اول، پادشاهی با درس‌هایی که باید فرا گرفت»، صص ۵۱۳-۵۱۵.

کرده‌اند. نکته قابل توجه این که در زمان حاکمیت صفویان ارتباط بین هنر و قوانین دینی به خوبی پایه‌گذاری شده بود. در این دوران متون خطی مصور، بناهای معماری و مصنوعات هنری همگی بازگوکننده عناصر شیعی بودند که از ویژگی‌های این عصر به شمار می‌رود.^۱

تشیع در دوره صفوی بر کلیه زمینه‌های فرهنگی ایران تاثیر گذاشت. اعلام شیعه اثنی‌عشری به عنوان مذهب رسمی کشور تازه تأسیس صفویه از سوی شاه اسماعیل، مهمترین تصمیم و عامل در تبلیغات مذهبی و ایدئولوژی سیاسی صفویه بود.^۲ نقر شعارهای شیعی بر روی سکه‌ها توسط حاکم سیاسی یکی از چندین روش پادشاهان برای تبلیغ و اشاعه مذهب تشیع بوده است.

۴- سکه‌شناسی دوره صفویه:

سکه هر دوره نمادی از مذهب، آداب و رسوم، خط و زبان، چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی و هنری آن دوره بوده است.^۳ کتیبه و نقوش روی سکه‌ها و حتی جنس آن در شناخت تاریخ، اقتصاد و فرهنگ آن دوره نقشی اساسی دارد. در مطالعه سکه‌ها باید به دو نکته اساسی توجه داشت: نخست آن که باید به طور کامل فهمید چه چیزی روی سکه نقش برجسته و در متن آن آمده است، این مسئله اهمیتی بسزا دارد، زیرا اگر واژه یا علامتی را که آن گونه بوده است بخوانیم و درنیابیم، در تحلیل‌ها دچار اشتباه خواهیم شد، دومین نکته آن است که پس از انجام مرحله اول، باید معنا و مفهوم هر نشانه و علامت خاص بر روی سکه را بشناسیم و مهم‌تر از آن، معنا و مفهوم خاص آن علائم را در گفتمان رایج زمانه‌ای که سکه بر آن تعلق دارد را دریابیم.

طلا، نقره و برنز جنس اصلی سکه‌های رایج در زمان صفویه بوده است.^۴ سکه زر؛ اشرفی، سکه نقره؛ بیستی، محمدی، شاهی، عباسی و سکه‌های برنزی؛ غازی یا فلوس نام داشتند. واحد پول هم تومان بوده است. بر روی سکه‌های صفوی نام و القاب شاهان به صورت سجع که ارادت و وابستگی آنها را به ائمه اطهار و امامان شیعه می‌رساند و همچنین تاریخ و نام شهری که سکه در آن ضرب می‌شد، نقش گردیده

۱. شریعت‌زاده، «سکه‌های ایران زمین: مجموعه سکه‌های موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک از دوره‌ی هخامنشی تا پایان دوره پهلوی»، ص ۴۵.

۲. قدیانی، تاریخ و فرهنگ ایران در دوره‌ی صفویه، ص ۱۶۷.

۳. قاتینی، «سکه‌های صفویه (سکه‌شناسی)»، ص ۳۹.

۴. ملک زاده بیانی، راهنمای موزه‌ی بانک سپه، صص ۱۸-۲۰.

است. پشت سکه‌ها نیز جمله شهادتین، علی ولی الله، نام دوازده امام یا چند تن از ائمه در حاشیه و به ندرت نام ضرابخانه نوشته شده است.^۱

در آغاز سلسله صفویان، ضرب مسکوکات مانند گذشته و با طرح‌ها و عبارات سکه‌های قبل از خود (تیموریان، آق‌قویونلوها و قراقویونلوها) مشابهت داشت و خط استفاده شده بر روی آن، خط ثلث بود و تنها تفاوت آن با دوران قبل، آوردن شهادتین با نام حضرت علی (ع) بر پشت سکه‌ها و آوردن نام دوازده امام و برخی ادعیه شیعی بر روی برخی از سکه‌ها بود.^۲، اما با به قدرت رسیدن شاه عباس نوآوری‌های بسیاری بر روی سکه‌ها پدید آمد که از جمله می‌توان به خط زیبای نستعلیق و ظهور اشعار فارسی بر سکه‌های این دوره اشاره داشت. این اقدامات نشانگر مرحله‌ای جدید در ایجاد فرهنگ ایران در دربار صفوی بود.

سکه‌های دوره صفویه به لحاظ کتیبه‌نگاری از ویژگی‌های خاصی برخوردار بوده و نشانگر اعتقادات مذهبی آنان است. در بیشتر سکه‌های این دوره شعار لاله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله که اساس مذهب تشیع است دیده می‌شود و در این میان ارادت شاهان نسبت به حضرت علی (ع) بیشتر انعکاس یافته است. استفاده از جملاتی که ارادت و بندگی شاهان را نسبت به امام علی می‌رساند؛ مانند بنده شاه ولایت، کلب علی، غلام شاه دین و همچنین نام پنج تن به وفور استفاده شده است. از زمان شاه اسماعیل دوم عبارات منظوم نیز بر روی سکه‌ها مشاهده می‌شود. در این دوره به خوشنویسی و زیباتر شدن خطوط روی سکه توجه خاصی شده است. سیر تطور خط از نسخ به نستعلیق بر روی سکه‌ها در این دوره کاملاً مشهود است.^۳

در این دوره، وزن سکه‌ها در تمام ایالات یکسان بود. روی پول‌های مسی که فلوس نام داشتند؛ یک طرف شیر و خورشید و در طرف دیگر، تاریخ و محل ضرب نقش می‌شد و در کنار آن تصاویر گوناگونی از حیوانات از قبیل غزال، گریه، مار، شیر و غیره نیز حک می‌شد که بر این اساس علاوه بر جنبه مذهب تشیع روی سکه‌ها می‌توان نقوشی از شیر و خورشید که در ایران قدمتی چند هزار ساله دارد و همچنین محیط زیست در دوره صفوی را مورد مطالعه قرار داد. در سکه‌های مسی صفوی آنچه قابل ملاحظه و توجه است و از لحاظ هنری و فولکلور ارزشی دارد؛ نقوش روی سکه‌هاست؛ زیرا نقوش سکه‌های مسی جنبه ابداعی نداشته، بلکه مانند سایر هنرهای ایران دارای اصل و مبدأ قدیمی بوده که ادوار مختلف را سیر کرده و بصورت تازه‌ای درآمده است.

۱. سرفراز و آورزمانی، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، ۲۴۳-۲۴۴.

۲. قائینی، «سکه‌های صفویه (سکه شناسی)»، ص ۴۵.

۳. اسماعیلی، پژوهشی در سکه‌ها و مهرهای شاهان صفوی، ص ۲۴.

۱-۴- نقش سکه‌ها در مشروعیت حکومت:

سکه در دوران باستان یک بیانیه رسمی قدرت محسوب می‌شد و به منظور تبلیغ و شناساندن نظریه‌های سیاسی و یا مفاهیم ایدئولوژی هر دوره، ضرب و در جریان قرار داده می‌شد. در حکومت‌های اسلامی خطبه و سکه نشان حکومت مستقل بود. مردم باید حاکم را به رسمیت شناخته و از او اطاعت می‌کردند؛ باید قانع می‌شدند که حاکم در حکومت خود مستقل است و نام حاکم را در خطبه و بالای فرامین دولتی می‌شنیدند و می‌دیدند. مردم در زندگی روزمره، با دیدن نام حاکم و یا تصویر و فرامین او اطمینان قلبی می‌یافتند که از کسی اطاعت می‌کنند که در حکومت خود مستقل است و این مهمترین جنبه درک حاکمیت برای اکثریت مردم بود. شاید بتوان گفت سکه بهترین رسانه برای نشان دادن تصویر حاکم و نام او و از همه مهم‌تر خطبه و تفکر حاکم برای نوع حکومت وی برای زیردستان خود در گذشته بوده است. در سفرنامه تاورنیه این موضوع به خوبی نشان داده شده است. «شهریار عالم بر پادشاهی قرار گرفت، خزینه الوند پادشاه را به قزلباش قسمت نمود و سکه علی ولی الله زدند و خطبه خواندند، اما قزلباش‌ها گفتند: این شهریار فکری باید کرد در خواندن خطبه اثنی عشری، چرا که دویست سیصد هزار کس در تبریزند و از زمان حضرت تا بحال این خطبه را کسی بر مردم نخوانده و می‌ترسیم که مردم بگویند که ما پادشاه شیعه نمی‌خواهیم.»^۱ از این زمان خطبه به دستور شاه اسماعیل به نام دوازده امام خوانده شد و به اذان و اقامه اشهد آن علی ولی الله و حی علی خیر العمل اضافه شد. شاه اسماعیل همچنین جهت ابراز ارادت خود به خاندان پیامبر دستور داد که عبارت لا اله الا الله، مُحَمَّد رسول الله، علی ولی الله، بر یک روی سکه ضرب شود و در روی دیگر سکه‌ها عبارت السُّلْطَانُ الْعَادِلُ الْكَامِلُ الْهَادِي الْوَالِي شاه اسماعیل بهادر خان الصفوی خلد الله تعالی ملکه و سلطان و در حاشیه سکه چهارده معصوم حک شده است.^۲

۲-۴- جایگاه آموزه‌های شیعی سکه‌های صفویه در تبلیغ و رسمیت مذهب تشیع:

وقتی صفویان روی کار آمدند، از یک طرف خود را به عنوان «کلب آستان علی» و از طرف دیگر به عنوان شاهنشاه ایران معرفی کردند. شاه اسماعیل خود را از سوی پدر سید و از اولاد حضرت علی می‌دانست و بدین نسب فخر می‌کرد. همین عامل به ترویج مذهب تشیع می‌توانست کمک شایانی نماید. در تاریخ عالم آرای عباسی ورود به تبریز و تاج گذاری و رسمیت مذهب شیعه توسط شاه اسماعیل چنین آمده است: به دارالسلطنه تبریز رسیده و بر تخت سلطنت پادشاه تمکن یافت شعار مذهب حق اثنی عشری

۱. تاورنیه، سفرنامه تاورنیه، ص ۶۲.

۲. احمدی ملکی، «مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده»، ص ۵۱.

ظهور یافت. فراز منابر به خطبه امامیه و القاب سامیه زینب پذیر گشته، نقوش به کلمه طیبه لا اله الا الله و محمد رسول الله و علی ولی الله و اسم سامی آن برگزیده آل سکه و آرایش یافت.^۱ نقوش هر سکه در هر دوره‌ای نمایشی از هنر و تفکر مردمان زمان خود است و با نگاهی بر روی سکه‌های تاریخی ملّتی می‌توانیم تاریخ هنر و ایدئولوژی حاکمان آنها را به طور فشرده رقم بزنیم.

صفویان سنت‌های حکومتی و فرهنگی قدیم ایران را تداوم دادند اما با ترویج مبانی اعتقادی شیعه دوازده امامی به عنوان مذهب رسمی، هویت متمایزی به مملکت و مردم آن بخشیدند.^۲

حاکمان صفوی از کتیبه‌های مذهبی در جهت پیشبرد مقاصد سیاسی خود استفاده می‌کردند.^۳ شاه اسماعیل پایه‌گذار سلسله صفوی علاوه بر ضرب نام خودش بر روی سکه با حک جملاتی با محتوای شیعی سعی می‌کرد مشروعیت دینی برای حکومت خودش کسب کند. با این تفکر صفویان در سرزمین‌های متصرفه و همچنین مناطق سنی نشین نیز اقدام به نقر شعارهای شیعی نمودند. تمام شاهان صفوی به نوعی با ضرب سکه‌ها و نقر کتیبه بر روی آن به مدح و ستایش خاندان علی پرداخته‌اند و یک شیوه تبلیغاتی که در آن به شیعه بودن خود تاکید کرده‌اند را در پیش گرفته‌اند. با این عمل هوشمندانه شاهان صفوی، قشر متوسط جامعه که اکثریت غالب یک جامعه را تشکیل می‌دهند و در تحولات حکومت‌ها نقش اساسی دارند، و از آنجایی داد و ستد و بازار پول نیز در دست همین قشر قرار دارد، این قشر با مشاهده شعارهای شیعی با تحولات فکری شاه هماهنگ شده و آن را جزئی از خود می‌دانند.

در سکه‌های صفوی آنچه برای زیبایی آن بکار برده شده در درجه اول خط است یعنی خطوط سکه، چه نسخ، چه نستعلیق بی‌نهایت خوش و زیبا نوشته شده و اثر خطاطان عالیقدر است. در درجه دوم طرز نوشتن عبارات است اعم از نام و عنوان سلاطین و نام الله و کلمه شهادت و شعر که هر قسمت بطوری بجای خود قرار گرفته که جنبه تزئینی آن کاملاً مراعات شده است. نقش حیوانات روی سکه‌های مسی صفوی مراحل مختلفی را که نقش حیوانات در دوران تاریخ هنری ایران طی کرده نشان می‌دهد و خورشید که مفاهیم نور عدالت است از ۳ هزار سال قبل از میلاد بر روی مهرها نقش گردیده و از آن زمان تا انقراض ساسانیان اکثر روی سکه‌ها و مهرها و گنج بری‌ها و غیره دیده می‌شود در روی سکه‌های فلوسی (مسی) صفویه در میان سایر اشکال حیوانات نیز گاهی نظیر همان نقش یا شیر تنها یا خورشید در دایره-ای که هلالی مثلثی شکل از نور آن را احاطه کرده و یا شیر خوابیده منقوش است.^۴

۱. بیگ منشی، تاریخ عالم آرای عباسی، ج ۳.

۲. ثواقب، شهیدانی و امرایی؛ روند دگرگونی نقوش و شعائر مذهبی بر روی سکه‌های صفوی، ص ۱.

۳. اسماعیلی، پژوهشی در سکه‌ها و مهرهای شاهان صفوی، ص ۲۱.

۴. ملک‌زاده بیانی، راهنمای موزه‌ی بانک سپه، ص ۱۹۱.

کوشش شاه اسماعیل در بدست آوردن قدرت و کشور گشایی را می‌توان کوششی سیاسی و مذهبی دانست، بویژه آنکه در آغاز، اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور آشفته و ناپایدار بود و حکام محلی، قدرت و موقعیت خاصی بوجود آورده بودند که باعث عدم مرکزیت سیاسی کشور بود و اولین اقدام شاه اسماعیل سرکوب این حکام بود و سپس با بهره‌گیری از یک ایدیولوژی ضد سنی‌گری سدی در مقابل ازبکان و عثمانیان ایجاد کرد. شاه طهماسب پس از شاه اسماعیل و رسیدن به قدرت به مناطق جدید، فتح نامه صادر کرد و خود را " بنده شاه ولایت" نامید و این عنوان را بر روی سکه‌های زمان خود نیز نقش نمود.^۱

نتیجه‌گیری:

پیشینه فرهنگ، هنر و تمدن گذشتگان را باید در منابع موجود برجای مانده، اعم از اسناد و کتیبه‌ها و آثار دیگر جستجو کرد. یکی از مهمترین این منابع سکه‌ها هستند که مرجع بسیار مهمی در شناخت و بررسی زمینه‌های مختلفی چون فرهنگ، هنر، مذهب، وضعیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و اداری هر دوره بوده و از جنبه‌های گوناگونی می‌توانند مورد مطالعه و بررسی قرار بگیرند. مطالعه نقوش و نوشته‌های سکه‌های سلسله صفوی می‌تواند ما را در شناخت هرچه بیشتر جامعه ایران آن عهد یاری کند. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته بر روی سکه‌های صفوی، ضرب سکه در عصر صفوی نسبت به ادوار قبل متحول شده است. این تحول بیشتر در تزئینات دیده می‌شود که هم از لحاظ مضامین و محتویات کتیبه‌ها و هم نوع خط تحریری قابل طرح است. مخصوصاً در بعد مضامین، در کتیبه این سکه‌ها برای اولین بار در هنر ضرب سکه، مضامین شیعی، به طور رسمی و فراوان مورد استفاده قرار گرفته است که مطمئناً در این زمینه، اهداف سیاسی و مذهبی بسیار تأثیر گذار بوده است. تحقیق و مطالعه نقوش روی سکه‌های صفوی نشان دهنده ارزش والای هنر صفوی و نیز نمودار تمام دگرگونی‌های حاصل در ایدئولوژی و تغییرهای پدید آمده در دین، سیاست و هنر صفوی است. با اینکه روی برخی از مسکوکات رایج ابتدای این دوره نقوش و شعایر اهل تسنن ظاهر گشت اما قوالب و شعائر مسکوکات دوره ی حکومت صفویه تحت تأثیر ایدئولوژی شیعی قرار گرفت.

۱. قائینی، «سکه‌های صفویه (سکه شناسی)»، ص ۴۰.

منابع و مأخذ:

- احمدی ملکی، رحمان، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده، اصفهان، دانشگاه هنر اصفهان، ۱۳۷۶.
- اسماعیلی، صغری، پژوهشی در سکه‌ها و مهرهای شاهان صفوی، تهران، پژوهشکده زبان و گویش، ۱۳۸۵.
- بیگ منشی، اسکندر، تاریخ عالم آرای عباسی، به کوشش محمد اسماعیل رضوانی، جلد ۳، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۷.
- پارسا دوست، منوچهر، شاه عباس اول، پادشاهی با درس‌هایی که باید فرا گرفت، چاپ اول، جلد ۱، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸.
- تاج بخش، احمد، تاریخ صفویه، شیراز، انتشارات نوید، ۱۳۷۳.
- تاورنیه، ژان باتیست، ترجمه ابوتراب نوری، سفرنامه تاورنیه، چاپ دوم، اصفهان، سنایی، ۱۳۳۶.
- تراپی طباطبایی، سید جمال، سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکان، تبریز، موزه آذربایجان، ۱۳۴۷.
- تراپی طباطبایی، سید جمال، سکه‌های شاهان اسلامی ایران، تبریز، موزه آذربایجان، ۱۳۵۰.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، جغرافیای سیاسی ایران، تهران، سمت، ۱۳۸۱.
- سرفراز، علی اکبر، فریدون آور زمانی، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، تهران، سمت، ۱۳۸۹.
- سیوری، راجر، در باب صفویان، ترجمه رمضان علی روح الهی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۸۰.
- شریعت‌زاده، سید علی اصغر، سکه‌های ایران زمین، مجموعه سکه‌های موسسه کتابخانه و موزه ملی از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی، تهران، انتشارات پازینه، ۱۳۹۰.
- قائینی، فرزانه، سکه‌های صفویه (سکه‌شناسی)، تهران، انتشارات پازینه، ۱۳۸۸.
- قدیانی، عباس، تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره صفویه، تهران، انتشارات فرهنگ مکتوب، ۱۳۸۴.

- مجید شیبانی، جلال‌الدین، تشکیل شاهنشاهی صفوی (احیاء وحدت ملی)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- ملکزاده بیانی، ملکه، راهنمای موزه بانک سپه، تهران: بانک سپه، ۱۳۵۰.

